

It is discussed in a number of special decrees and regulations of Ukraine. T. G. Shevchenko raised the same issues in his work 150 years ago. Now they need urgent solution in Ukrainian education in general, in the sense of local history study of pedagogy in particular.

It is proved that all adult life of N. Onatsky, its multi-faceted public education and teaching activities were associated with the image of the great poet of Ukraine, revolutionary democrat T. Shevchenko. In early adolescence, deep respect and boundless love for T. Shevchenko, N. H. Onatsky carried through his life.

The article discusses the uniqueness of teaching and educational activities of Nicanor Onatsky based on the work of the Society «Enlightenment», an organizer and inspirer of which he was in Slobozhanshchyna. The author emphasizes the exceptional importance of the theme of Taras Shevchenko in the life of N. Onatsky based on an analysis of the archival materials and printed sources, as well as historical and logical, and personalistic and biographical research methods to elucidate the role of T. Shevchenko in shaping the world, thanks to the achievements that created and maintained their attitudes and beliefs, their stance, pedagogical ideas and artistic outlook.

The cultural and educational activity of N. Onatsky shows a great concern for his people, the willingness of serving people, finding love and harmony. The main occupation of his life was always a teaching job, but also social and educational activity has never shied away from. He develops murals for the Palace of proletarian culture in Sumy. In those paintings N. Onatsky introduces allegorical motifs and Ukrainian motifs ornament. He creates an emblem of the newspaper «Ray», which was included in Sumy, he offers the pictures of embroidery towels, carpet motifs ornaments, admires a book design, especially prepared cover sheet to the «Testament».

Promising directions for further scientific research studies we consider N. Onatsky's contribution to the development of the theory of national pedagogy, educational activities, research education and educational potential of the artistic heritage of the artist in the sense of local history pedagogy.

Key words: Nicanor Onatsky, the theme of T. Shevchenko, educational activities, pedagogical ideas, artistic outlook.

УДК 343.811:027.6-058.56«18/19»

В. О. Стремечька

Миколаївський національний
університет ім. В. О. Сухомлинського

РОЛЬ ТЮРЕМНИХ БІБЛІОТЕК У ПРОЦЕСІ РЕАБІЛІТАЦІЇ УВ'ЯЗНЕНИХ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті увага приділяється функціонуванню тюремних бібліотек у зарубіжних країнах та Російській імперії в ХІХ – на початку ХХ ст. З'ясовано, що ці бібліотеки були достатньо забезпечені книгами різних жанрів, періодичними виданнями. Пенітенціарні заклади також видавали власну періодику, причому у створенні останньої часто брали участь самі ув'язнені. Проблеми функціонування тюремних бібліотек обговорювалися на конгресах тюремознавців. Стверджується, що друковані видання виконували розвивальну, виховну, корекційно-терапевтичну, рекреаційну, адаптаційну функції в процесі реабілітації ув'язнених. Існували певні труднощі у функціонуванні бібліотек, серед яких переважали несистематизованість, ненауковий підхід до підбору літератури тощо.

Ключові слова: тюремна бібліотека, пенітенціарний заклад, реформаторій, реабілітація злочинців, ув'язнений, книга, періодичне видання.

Постановка проблеми. Будь-якій людині, яка опинилася в складній життєвій ситуації, потрібні книги, сповнені глибокої віри в життя, що пробуджують оптимізм, відволікають від сумних думок, важких переживань; книги, що позбавляють від депресії, слабкості, бездіяльності. Фахівцями доведено, що правильно підібрана книга є не менш важливою, ніж правильно підібрані ліки для хворого. Не дивлячись на те, що офіційно термін «бібліотерапія» було визнано в 1916 році Асоціацією бібліотек США, її елементи застосовувались у реабілітаційній роботі з ув'язненими значно раніше. При цьому протягом XIX – початку XX ст. був накопичений такий вагомий досвід у цій сфері, що було б варто докладно з ним ознайомитися. Це стає тим більш актуальним у зв'язку з тим, що сьогодні в роботі з ув'язненими цей метод не знайшов достатнього застосування.

Аналіз актуальних досліджень. Окремі аспекти процесу створення та діяльності бібліотек при тюремних установах розглядалися дослідниками ще в XIX – на початку XX ст. Питання, пов'язані з бібліотечною тюремною справою, аналізувались у працях тюрмознавців, юристів, працівників сфери головного тюремного управління, громадських діячів С. К. Гогеля, Д. І. Тальберга, М. Ф. Лучинського [3], С. В. Познишева, О. Г. Савенка, П. П. Пусторослева, Д. О. Дриля та ін. Більш докладну увагу цьому приділяли Н. Потулова [11], Ф. Малінін [4] та ін. Однак, на жаль, сучасних досліджень, присвячених проблемі, майже не існує.

Метою даної статті є аналіз і висвітлення зарубіжного та вітчизняного досвіду тюремної бібліотечної справи в XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Величезне значення у процесі тюремного етапу реабілітації злочинців відігравали бібліотеки. Зупинимось на досвіді деяких зарубіжних країн щодо організації діяльності останніх.

Америка в період, що розглядається, вважалася країною народних бібліотек. У журналі «Американець» вказувалося, що в 1900 р. було відкрито 5383 бібліотеки, у яких нараховувалося 44 млн. томів книг та 7 млн. брошур [11, 213]. Не виключенням були й тюрми: при деяких, найбільш багатих із них існували достатньо великі бібліотеки, наприклад, при тюрмі штату Іллінойс бібліотека нараховувала 14605 томів, при тюрмі у Філадельфії – 12425 томів. Про кількість книг у бібліотеках реформаторіїв (реформаторій – виправний заклад з невизначеним часом перебування в ньому, розподілом ув'язнених за класифікаційною ознакою на групи та можливістю переходу з групи в групу залежно від ступеня виправлення; призначався в основному для молодих людей – В.С.) дає уявлення таблиця 1.

Таблиця 1

Обсяги книжок бібліотек американських реформаторіїв [11, 214]

Назва реформаторію	Кількість томів книжок
Понтіак	12000
Конкорд	5000
Ельміра	4000
Гентингтон	3250
Джефферсонвілль	3000
Хатчинсон	2239
Буена-Віста	500
Грін-Бей	500
Рейвей	117

Як бачимо, місткість бібліотек суттєво відрізнялася. Обсяги літератури збільшувалися: так, на поповнення книжкового фонду реформаторію Рейвей у бюджеті 1903 р. було виділено 1000 дол. [11, 214].

Важливо звернути увагу на жанр використовуваних у пенітенціаріях книг. Так, наприклад, у бібліотеці Понтіаку містилися такі книги (див. табл. 2):

Таблиця 2

Склад літератури бібліотеки реформаторію Понтіаку [11, 215]

Різновид видання	Кількість примірників
Розповіді, романи	4500
Видання для юнацтва	2500
Релігія	1500
Історія	860
Книги виховного змісту	460
Подорожі та пригоди	200
Суспільствознавство	175
Поезія	119
Довідкові видання	60
Періодичні видання	1650

Як бачимо, бібліотеки були здатні забезпечити потребу в книжках духовно-виховного, наукового змісту, прозі та поезії. Це були популярні видання, які в цілому відповідали рівню освіти ув'язнених. Про попит на книжки дає уявлення таблиця 3.

Таблиця 3

**Відомості про видачу книг в бібліотеці реформаторію в Хатчинсоні
(Канзас) [11, 216]**

Різновид книги	Кількість томів, виданих у 1902/3 р.	Кількість томів, виданих у 1903/4 р.
Оповідання, романи	4050	6482
Книги для юнацтва	2409	3024
Історія	260	460
Суспільствознавство	220	200
Біографії	208	312
Поезія	104	156
Релігія та філософія	76	208
Економія	26	52
Описи	12	36
Разом	7265	10886
У середньому за тиждень	140	209

Як бачимо, ув'язнені віддавали перевагу читанню оповідань, романів, причому можемо спостерігати зростання цікавості до історії, релігії та філософії, творів біографічного характеру та інших книг.

Користування книгами дозволялося будь-якому ув'язненому, який не підлягав дисциплінарному покаранню. У кожній камері був бібліотечний каталог. Міняти книгу дозволялося щотижня. Деякі реформаторії містили читальні зали (наприклад, Конкорд і Мансфілд), які дозволялося відвідувати лише деяким ув'язненим у вечірній час.

Поряд із книгами ув'язненим дозволялося брати та навіть самим випускати періодичні видання. Однак, більшою популярністю користувалися власні газети й журнали, тобто ті, які видавалися в самих реформаторіях. Найраніше почала виходити газета «Prison Mirror» («Тюремне дзеркало») у Штильватері. Найбільш поширеними були «Star of Hope» («Зірка надії»), що видавалася в державній в'язниці штату Нью-Йорк, «Ментор», що видавалася у штаті Массачусетс. Взагалі в реформаторіях виходили такі видання: газета «The Summary» («Огляд») була заснована в 1883 р., виходила в Ельмірі щотижня по суботах, складалася з 8 сторінок; «Our Paper» («Наша газета») виходила в Конкорді по суботах, мала 16 сторінок; «Reformatory Record» («Хроніка реформаторію») обсягом 4 сторінки виходила в Гентингтоні щосуботи; «The pioner» («Піонер») виходив так само та мав 8 сторінок; «The Reflector» («Рефлектор») виходив у Джеферсонвілі кожної суботи (4 сторінки); «Reformatory Outlook» («Погляд з реформаторію») виходив у Мансфілді щомісячно та включав 8 сторінок. Більшість газет виникали, як правило, одночасно із заснуванням самого реформаторію [11, 218].

Зміст кожного номера газет був насиченим, цікавим і різноманітним. Їх відмінністю від світських видань було те, що вони включали події з життя реформаторію та не містили реклам і повідомлень про різні злочини. В'язні брали участь у виданні газети, однак робили це під керівництвом священика або директора школи чи реформаторію. Друкувалися газети в типографії закладу. Оскільки в цих виданнях друкували деякі внутрішні розпорядження, адміністрація закладів навіть інколи наполягала на повному прочитанні газети. Ув'язнені мали право відіслати її своїм родичам, щоб останні були в курсі того, що відбувається. До великих свят, наприклад, 4 липня (День незалежності), виходили спеціальні урочисті номери, як правило, патріотичного змісту.

Періодика, з одного боку, повинна була сприяти моральному та розумовому розвитку ув'язнених (для цього, наприклад, до журналів включали описи подорожей до різноманітних місцевостей із картинками, фотографіями тощо), з іншого боку – тримати їх у курсі подій, що відбуваються на волі. У російських тюрмах читання газет не дозволялося.

У Бельгійському загальному тюремному уставі йшлося про те, що в кожному пенітенціарному закладі є пересувна бібліотека, книгами з якої ув'язнені можуть користуватися залежно від їх розумового та морального розвитку. Якщо дозволяло приміщення, бібліотека мала включати відділи для арештантів і арештанток. Книги закуповувало головне тюремне управління, до тюрми їх остаточно приймали після огляду директором, священиком, лікарем і вчителем. Утримання бібліотеки в порядку, видача книг входили до обов'язків учителя або чорниці-вчительки. Останні мали також вести каталог бібліотеки та записи виданих книжок. Якщо в тюрмі не було школи, то завідування бібліотекою покладалося директором на одного зі службовців [1, 378]. Директор тюрми міг дозволити ув'язненому читання книг, що не ввійшли до каталогу, у тому випадку, якщо арештант не володів мовою книжок, що містились у бібліотеці, а також в'язням із вищою освітою, якщо їм потрібна була спеціальна наукова література. Видача газет відбувалася лише з дозволу головного тюремного управління [1, 379].

Наведемо дані про тюремні бібліотеки Російської імперії. Так, згідно зі звітом по Головному тюремному управлінню за 1904 рік, з 652 місць ув'язнення, що подали дані, 432 мали бібліотеки. З них одна мала 7316 назв книжок (бібліотека С.-Петербурзького будинку попереднього ув'язнення), наступна за розмірами бібліотека (Московської губернської тюрми) мала 2614 назв; 9 бібліотек мали більше 1000 книг, інші менше. Загальна кількість книжок, що містилися в тюремних бібліотеках, перевищувала 133 тисячі, отже, на 1 бібліотеку припадало 308 назв [3, 282].

Завідували бібліотеками звичайно начальники місць ув'язнення або їх помічники: тюремні священики, викладачі тюремних шкіл; особи, які не служили при місцях ув'язнення, завідували лише 4 % загальної кількості

тюремних бібліотек. 10 % бібліотек містили книги виключно релігійного характеру, у решті були наукові й белетристичні видання. Ув'язнені віддавали перевагу творам О. Пушкіна та М. Гоголя, до книг ставилися охайно [3, 282].

У наступні роки стан тюремної бібліотечної справи дещо поліпшився завдяки зусиллям Товариства піклувального про тюрми, про що можна зробити висновок з таблиці 4.

Таблиця 4

**Витрати Товариства піклувального про тюрми на школи та бібліотеки
місць ув'язнення протягом 1909–1914 років [5–10]**

Стаття витрат	1909 р.	1910 р.	1911 р.	1912 р.	1913 р.	1914 р.
Утримання вчителів і бібліотекарів	4547 крб. 08 коп.	5654 крб. 10 коп.	8656 крб. 77 коп.	10082 крб. 92 коп.	11128 крб. 36 коп.	11974 крб. 1 коп.
Утримання шкіл і бібліотек	7265 крб. 77 коп.	10971 крб. 90 коп.	14035 крб. 19 коп.	12454 крб. 63 коп.	14112 крб. 18 коп.	15148 крб. 95 коп.
Разом	11812 крб. 85 коп.	16626 крб.	22691 крб. 96 коп.	22537 крб. 55 коп.	25240 крб. 54 коп.	27122 крб. 96 коп.

Як бачимо, витрати Товариства піклувального про тюрми щорічно збільшувалися, що свідчить про увагу до проблеми тюремних бібліотек у той час.

Утім існували певні труднощі в роботі тюремних бібліотек. Не було єдиних каталогів книжок, рекомендованих для виправних закладів, тому персоналу часто доводилося підбирати книги на свій розсуд, від яких могли «народжуватися бешкетування, що переходили в більш значні проступки». Деякі працівники навіть давали вихованцям книгу в якості покарання [4, 161].

На початку XX ст. тюремні бібліотеки залишалися невідпорядкованими. Так, у бібліотеках паризьких тюрем Sante Fresnes нараховувалося від 4000 до 6000 томів у кожній різними мовами, однак вони не були систематизовані. В'язні могли придбати на власні гроші будь-які книги, адміністрація купувала на відпущений кредит усе, що бачила [4, 159].

На той час фахівці не дійшли згоди щодо бажаного вмісту літератури. Так, Ф. Малінін застерігав від необдуманого використання друкованих видань, оскільки, на його думку, навіть часто талановито написана книга могла викликати протилежний бажаному ефект. Тому питання про склад тюремних бібліотек і порядку користування літературою було підняте на тюремному з'їзді німецьких тюремознавців у Нюрнбергу в 1901 р. Покарання розглядалося як покаяння перед законом, яке зобов'язане привести до виправлення. Для того, щоб виправити людину, вважали за потрібне впливати одночасно на її розум, волю й серце [2, 70]. Вважалося, що «серце виховується, головним чином, релігією, ... на виховання сили

волі в місцях ув'язнення впливає суворі дисципліна, привчання до роботи, слухняність і самовладання, і насамкінець на розум – школа й читання» [2, 71]. У матеріалах з'їзду йшлося про те, що «завдання школи – навчити таких людей мислити, щоб вони могли жити своїм розумом, могли більш чи менш усвідомлено й самостійно розбиратись у своїх вчинках. Головне ж призначення бібліотеки, з одного боку, сприяти вкоріненню правильних ідей у головах арештантів, з іншого – виправляти ідеї збочені» [2, 71].

На названому вище конгресі зазначалося, що багато людей стають злочинцями через неучтво, відсутність корисних знань. Тому в кожній тюремній бібліотеці рекомендувалося мати: твори про здоров'я, правильне ведення домашнього господарства, корисність їжі та напоїв, шкоду алкоголю, різні ремесла, землеробство; книги іноземними мовами, видання з історії, географії, антропології, енциклопедичний словник і словник іноземних виразів, описи подорожей. Слід було знайомити ув'язнених із народними піснями й віршами класичної поезії, гарними трагедіями, драмами. Особливе значення мало приділятися життєописам, які показували, чого може досягнути людина власними силами [2, 73]. На Нюрнберзькому конгресі 1901 р. було висловлено дві протилежні точки зору щодо доцільності використання в тюрмах книг розважального характеру: дехто вважав, що їм не місце в тюремних бібліотеках, оскільки читанням таких книг ув'язнені лише «вбивають час»; інші наполягали, що такі книги можуть виступати не лише потребою, а й благодіянням, оскільки будь-яка працююча людина потребує відпочинку, а якщо цей відпочинок обраний правильно, то настрій залишається бадьорим і піднесеним, дух – світлим. Деякі оратори виступали проти книг гумористичного характеру на підставі того, що людина, яка веселиться у тюрмі, не відчуває покарання. Дехто не рекомендував революційних або соціал-демократичних творів як таких, що збуджують невдоволення та насильство, так само, як і песимістичні драми. Військові твори з описом кривавих подій радили підбирати обережно, віддавати перевагу тим із них, де описувалися прояви героїзму, самопожертви, любові до батьківщини. Усі твори мали бути відомі бібліотекарю [2, 73].

Ще один доповідач Нюрнберзького конгресу 1901 р. юрист, радник Еггерт запропонував створити комісію з обізнаних людей, яка б складала раз на рік або півроку каталог тюремно-бібліотечних книг. І. М. Герль відстоював точку зору індивідуалізації читання та покладав відповідальність за його організацію на тюремну адміністрацію [2, 75].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, як у зарубіжних країнах, так і в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. функціонуванню тюремних бібліотек приділялася значна увага. Останні були забезпечені книгами різних жанрів, періодичними виданнями. Особливо уважно ставилися до поповнення фонду бібліотек американських реформаторів. Цікаво, що пенітенціарні заклади видавали власну періодику, при-

чому у створенні останньої брали участь самі ув'язнені. Важливо, що питання тюремних бібліотек обговорювалися на конгресах тюремознавців, які визначали пріоритети в поповненні бібліотек: вважалися найбільш бажаними книги про здоров'я, ремесла, релігійні, географічні, історичні, біографічні видання, які б відповідали рівню освіти ув'язнених. При цьому зазначалося, що книга, крім розвивальної та корекційно-терапевтичної, повинна виконувати й рекреаційну функцію, тобто давати можливість відпочити, відновити сили. Існували певні труднощі у функціонуванні бібліотек, серед яких переважали несистематизованість, ненауковий підхід до підбору літератури тощо. Сучасним науковцям варто продовжити дослідження теми, залучаючи архівні джерела, матеріали іноземних бібліотек і видань. Бібліотерапевтам доцільно приділити пильну увагу такому контингенту клієнтів як ув'язнені, працівникам тюрем – на формування тюремних бібліотек.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бельгийский общий тюремный устав / под редакцией и с предисловием проф. С. В. Познышева // Тюремный вестник. – 1912. – № 2. – С. 322–386.
2. В.П.В. К вопросу о библиотеках для заключенных // Тюремный вестник. – 1907. – № 1. – С. 69–76.
3. Лучинский Н. Тюрма в России по последним официальным данным / Н. Лучинский // Тюремный вестник. – 1906. – № 4. – С. 274–292.
4. Малинин Ф. Чтения для заключенных и тюремные библиотеки / Ф. Малинин // Тюремный вестник. – 1902. – № 3. – С. 157–164.
5. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1909 г. – С.-Петербург : Типо-литография С.-Петербургской тюрьмы, 1911. – С. 154.
6. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1910 г. – С.-Петербург : Типо-литография С.-Петербургской тюрьмы, 1912. – С. 130.
7. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1911 г. – С.Петербург : Типо-литография С.-Петербургской тюрьмы, 1913. – С. 99.
8. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1912 г. – С.Петербург : Типо-литография С.-Петербургской тюрьмы, 1914. – С. 83.
9. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1913 г. – С.Петербург : Типо-литография Петроградской тюрьмы, 1914. – С. 129.
10. Отчет по Главному Тюремному управлению за 1914 г. – Петроград : Типо-литография Петроградской тюрьмы, 1915. – С. 129.
11. Потулова Н. Просветительное воздействие на заключенных в американских реформаториях / Н. Потулова // Тюремный вестник. – 1909. – № 2. – С. 207–222.

РЕЗЮМЕ

Стремецкая В. А. Роль тюремных библиотек в процессе реабилитации преступников в XIX – начале XX в.

В статье внимание уделяется функционированию тюремных библиотек в зарубежных странах и Российской империи в XIX – начале XX в. Выяснено, что эти библиотеки были достаточно обеспечены книгами разных жанров, периодическими изданиями, пенитенциарные учреждения также издавали собственную периодику, причем в создании последней часто участвовали сами заключенные. Проблемы функционирования тюремных библиотек обсуждались на конгрессах тюремников. Утверждается, что печатные издания выполняли развивающую, воспитательную, коррекционно-терапевтическую, рекреационную, адаптационную функции в процессе

реабилитации преступников. Существовали определенные трудности в функционировании библиотек, среди которых преобладали несистематизированность, ненаучный подход к подбору литературы и тому подобное.

Ключевые слова: тюремная библиотека, пенитенциарное заведение, реформаторий, реабилитация преступников, заключенный, книга, периодическое издание.

SUMMARY

Stremetskaya V. The role of prison libraries in the rehabilitation of the prisoners in the nineteenth and early twentieth century.

The article focuses on the functioning of prison libraries in foreign countries and the Russian Empire in the nineteenth and early twentieth century. It is shown that these libraries were provided with enough books of different genres, periodicals and published their own periodicals. The penal issues included the events of the life of the correctional institution and did not contain the reports of various crimes (that was their difference from secular ones). The prisoners could participate in the publication of the newspapers under the guidance of a priest, a director of a prison school or a head of the penitentiary. The newspaper, on the one hand, had to promote the moral and intellectual development of the prisoners, on the other hand had to keep them informed of the events in the world.

The most famous prison periodicals were «Prison Mirror», «Star of Hope», «The summary», «Our Paper», «Reformatory Outlook» and others. The prison libraries contained artistic, journalistic and popular scientific publications that were quite consistent with the level of the prisoners' education. The director of the prison could allow a prisoner reading books that were not included in the catalog, if a prisoner did not know the book's language, or if a prisoner of higher education needed specialized literature. Each prison library should have the books on health, housekeeping, food and beverage utility, the dangers of alcohol, crafts, agriculture, books in foreign languages, on history, geography, anthropology; dictionaries, descriptions of travels had been recommended.

It is interesting to note that some penitentiaries contained reading rooms. The problems of the functioning of prison libraries were discussed at the congresses of the prison theorists.

The author believes that books and periodicals fulfilled the developmental, educational, corrective and therapeutic, recreational, adaptive functions in the rehabilitation of the prisoners. There were some difficulties in the operation of the libraries, such as a lack of system, unscientific approach to the selection of literature, uncertainty about a person who should be engaged in the selection of the books, cataloging them and so on. There were active debates among the experts about the wisdom of reading entertaining and comic books, the books containing violence, pessimistic ones. It was recommended to give preference to those ones which described the manifestation of heroism, sacrifice, love of country.

Key words: a prison library, penitentiary, reformatory, rehabilitation of the offenders, an imprisoned person, a book, a periodical.